

ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ ДРУГОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ В ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ ТА РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті зроблена спроба проаналізувати стан розробленості історії підготовки кадрів російської армії другої чверті ХІХ ст. у дореволюційній та радянській історіографії. Проаналізовані основні праці видатних істориків з вказаної проблеми.

Ключові слова: історіографія, підготовка військових кадрів, Російська імперія, імператор Микола І.

Період правління імператора Миколи І внаслідок різних причин був досить нерівномірно висвітлений в історичній літературі. При вивченні історичних подій другої чверті ХІХ ст. вчені, як правило, особливу увагу приділяли дослідженню таких проблем, як повстання декабристів 1825 р. та поразка у Східній (Кримській) війні 1853 – 1856 рр., а значну кількість не менш важливих сюжетів історіографи залишали поза увагою. Така доля, наприклад, спіткала проблему підготовки кадрів російської армії другої чверті ХІХ ст.

Потрібно відмітити, що підготовка військових кадрів і комплектування армії в другій чверті ХІХ ст. була однією з важливих складових частин військової політики і військової історії даного періоду. Слід підкреслити, що історіографія військової політики імператора Миколи І досить невелика. Така ситуація склалась, незважаючи на те, що практично всі дослідники періоду правління Миколи І так чи інакше звертались до окремих сюжетів цієї проблеми, зокрема, найбільше уваги приділено питанням військової освіти, як складовій частині підготовки військових кадрів.

Взагалі в історіографії даної проблеми можна умовно виділити декілька етапів: перший – 60-80-ті рр. ХІХ ст., коли це питання тільки-но було порушене історичною наукою і дістало висвітлення переважно в публіцистичних роботах, хоча з'явилися і окремі монографічні дослідження; другий – кінець ХІХ – початок ХХ ст., коли історики звернулись до архівних джерел і з'явилися наукові праці, присвячені окремим аспектам внутрішньої політики періоду царювання Миколи І; третій – за радянських часів, коли основна увага дослідників була приділена соціально-економічним проблемам і питанням класової боротьби; четвертий – останнє десятиріччя ХХ – початок ХХІ ст.

У даній розвідці ми проаналізуємо як відображена проблема підготовки кадрів російської армії другої чверті ХІХ ст. в дореволюційній та радянській історіографії або відповідно до зазначеної періодизації в перші три періоди розвитку історіографії проблеми.

У військово-історичній дореволюційній науці, на думку Л.Г.Безкровного, можна виділити дві течії: офіційну (охоронну) та прогресивну [1]. Представники офіційної течії прагнули зміцнити існуючу військову ідеологію, натомість представники прогресивної – намагались обґрунтувати необхідність її зміни.

У Російській імперії другої чверті ХІХ ст. провідне становище в науці належало офіційній течії, головним завданням якої була боротьба за недоторканість існуючої системи суспільних відносин, збереження існуючих порядків у галузі освіти та виховання в армії. Більшість авторів інтерпретували історичні події в рамках історіографії романтизму, хоча в ряді питань вони ще не відійшли від методології просвітництва. На початку другої половини ХІХ ст. ситуація дещо змінюється, хоча офіційна (консервативна) течія неохоче поступалася місцем прогресивній (ліберальній). Справа в тому, що автори праць, які друкувалися протягом 50-х – 60-х рр., у своїй більшості залишалися, як і раніше, під впливом офіційної ідеології. Поступово історіографія почала підпадати під вплив позитивістської методології, що сприяло її подальшій лібералізації.

Перші ґрунтовні дослідження з історії виникнення та розвитку військових навчальних закладів належали військовому історичному М.М.Мельницькому [2]. Автор на основі великого фактичного матеріалу висвітлює історію виникнення та розвитку військової освіти в Російській імперії від початку ХVІІІ ст. до середини 50-х років ХІХ ст.

Особливу увагу М.М.Мельницький приділяє періоду правління імператора Миколи І, коли інститут військової освіти розглядався як частина внутрішньої політики та системи державного управління. Він зазначає, що “зі вступом на престол Миколи Павловича настала для військових навчальних закладів блискуча епоха. До того часу ці заклади не могли мати нічого спільного: внутрішній та зовнішній порядок, система виховання, предмети – все було різним” [3]. І лише після вступу на престол імператора Миколи І, вважає М.М.Мельницький, почалася уніфікація військової освіти, створення єдиних програм навчання. Він висвітлює історію розвитку військових навчальних закладів за періодами царювання, при цьому звертає увагу на причини змін, які відбувалися за часів правління кожного монарха.

Із запровадженням ліберальних реформ, які розпочинаються за часів правління Олександра II, відбуваються зміни і в концептуальних характеристиках системи військової освіти другої чверті XIX ст. Так, 1863 р. виходить праця М.В.Медема [4], якого вважають засновником прогресивної військово-теоретичної течії. Автор піддає критиці характер військової освіти другої чверті XIX ст. та систему навчання в кадетських корпусах. Серед головних недоліків він виділяє поєднання спеціальної військової та цивільної освіти, а також збільшення кількості кадетських корпусів. На його думку, це не призводило до зміни якості навчання, бо кожний новостворений корпус неможливо було забезпечити необхідною матеріальною базою, що, в свою чергу, зумовило появу недоліків у підготовці офіцерів. Автор також намагається довести згубність поєднання військової освіти з цивільною, як це робилося в кадетських корпусах у другій чверті XIX ст.

У другій половині 70-х рр. інтерес до військових навчальних закладів другої чверті XIX ст. відновлюється. У цей час знову надається схвальна характеристика миколаївській системі військової освіти. Так, М.П.Лебедев у своїй оглядовій праці, присвяченій всім закладам освіти, приділяє увагу і кадетським корпусам [5]. Часи правління Миколи I він вважає періодом розквіту військових навчальних закладів завдяки особистій турботі Миколи I.

Подальший розвиток дослідження проблеми підготовки військових кадрів отримують у праці військового історика М.С.Лалаєва [6]. Друга її частина присвячена історії військових навчальних закладів другої чверті XIX ст. М.С.Лалаєв відзначає зміни, яких зазнали кадетські корпуси після вступу на престол Миколи I, напрямки розвитку існуючих і створення нових військових навчальних закладів. Особливу увагу він приділяє характеристиці новостворених губернських корпусів. Автор також аналізує принципи комплектування військових навчальних закладів, систему освіти та виховання, наводить дані про кількість випускників за роками. Основним недоліком праці є те, що історія військової освіти представлена у вигляді переліку фактів і подій, майже без аналітики.

Таким чином, на першому етапі розвитку історіографії проблеми були зроблені спроби окреслити її окремі сюжети, здійснена спроба залучити деякі статистичні матеріали. Концептуальні рішення більшості авторів не виходять за межі “охоронної” теорії “офіційної народності”, яка домінувала в той час. Деякою мірою роботи авторів цього періоду можна вважати свідченнями сучасників, оскільки писалися вони по “гарячих слідах” безпосередніми свідками подій, що відбулися. Різне, діаметрально протилежне ставлення до змін у справі підготовки військових кадрів свідчить про складність та суперечність процесів, що відбувались у цій сфері.

Інтерес до періоду правління Миколи в цілому та до військових навчальних закладів, зокрема, поживався наприкінці XIX – на початку XX ст. переважно у зв'язку зі сторіччям з дня народження Миколи I. Це знайшло відображення в цілому ряді досліджень, присвячених Миколі I та розвитку збройних сил за його доби. Серед цих робіт виділяється своєю ґрунтовністю і сумлінністю праця генерала М.К.Шильдера [7]. Результатом дослідження життя та діяльності Миколи I стали два фундаментальних томи з численними додатками і документами. На жаль, М.К.Шильдер описав події лише до кінця 20-х рр. XIX ст. Дослідження М.К.Шильдера засвідчили пробудження інтересу до періоду правління Миколи I серед фахових істориків. Свою роль, безумовно, відіграло і часткове відкриття архівів, у тому числі видання значної кількості джерел у збірниках Російського історичного товариства. Зміни настроїв у середовищі дослідників виявились і в роботах істориків, які звернулися до періоду царювання Миколи I. Справедливо критикуючи його методи управління імперією, вони водночас знаходили багато позитивного у його діях [8]. У порівнянні з попереднім періодом, дослідники більше уваги звертали вже не на особистість Миколи I, а на його державну політику. Так, наприклад, О.О.Кізеветтер, детально проаналізувавши внутрішню політику Миколи I, дійшов висновку, що імператор, усвідомлюючи необхідність реформ, прагнув до змін у суспільному ладі. Але побоювання потрясінь, впевненість у тому, що суспільство ще не готове до змін, стримували його наміри. Саме тому імператор вдавався лише до часткових, паліативних заходів і спирався тільки на діяльність низки “тасмних комітетів”, розраховуючи на перспективу. Автори зазначених праць в цілому не сприймали і тим більше не схвалювали політику Миколи I, але аналізували період його правління, застосовуючи більшою мірою наукові методи, і намагались відійти від суто суб'єктивних тверджень.

У цей же час вийшла праця М.С.Лалаєва [9], в якій автор охарактеризував систему народної освіти взагалі та військової зокрема. Він наголосив, що “після вступу на престол Микола I взяв наші військові навчальні заклади під своє особисте заступництво і висловив волю, щоб ці заклади були оновлені за всіма частинами внутрішнього влаштування” [10]. У цілому М.С.Лалаєв схвалював систему військової освіти, яка існувала в другій чверті XIX ст., що дало йому можливість зробити наступний висновок: “Більшість вихованців виходила із закладів у самостійне життя, маючи найкращу підготовку до нього, більш скромні, ніж зараз, запити, менш чутливу сприйнятливості до неминучих негараздів у житті, таку відданість своєму обов'язку, яка відрізняла колишніх кадетів як на службі, так і в побуті” [11]. Для підтвердження своєї точки зору М.С.Лалаєв наводить висловлювання колишніх вихованців військових навчальних закладів, які також схвально ставились до “миколаївської” системи навчання та виховання. Факт залучення свідчень сучасників М.С.Лалаєвим вказує на те, що він уперше в історіографії зробив спробу охарактеризувати систему підготовки військових кадрів, безпосередньо звертаючись до оцінки сучасниками тих подій, які він описував.

Окрім робіт, присвячених імператору Миколі I, внутрішній політиці уряду в цілому, продовжували з'являтися роботи, в яких предметом дослідження були різні аспекти розвитку армії та функціонування військового відомства.

Зокрема, наприкінці XIX ст. з'являється нарис з історії військової справи в Росії, в якому досліджуються проблеми комплектування армії унтер-офіцерськими кадрами [12]. Автори цієї праці схилиються до думки, що миколаївська армія була в достатній кількості забезпечена молодшою командирською ланкою. У другій чверті XIX ст. існували два основні джерела поповнення армії унтер-офіцерами: по-перше, за рахунок підвищення у чинах рядових за багаторічну бездоганну службу і, по-друге, унтер-офіцерами ставала більшість кантоністів після закінчення спеціальних військових навчальних закладів.

Подальшу розробку проблема комплектування армії та підготовки військових кадрів отримала в XX ст. Так, на початку століття починається публікація ювілейного видання, приуроченого до сторіччя Військового міністерства. Серед них були праці, безпосередньо присвячені системі військових навчальних закладів та проблемам комплектування армії за часів імператора Миколи I. Так, наприклад, у роботі П.В.Петрова [13] розглядаються основні аспекти підготовки військових кадрів та комплектування армії офіцерами, які пройшли спеціальний курс навчання у військових навчальних закладах. Автор на підставі багатого фактичного матеріалу намагається відтворити цілісну картину підготовки військових кадрів у Російській імперії в другій чверті XIX ст., звертає увагу на перетворення в системі військової освіти, у галузі підготовки офіцерських кадрів, які відбувалися упродовж зазначеного періоду.

Інший автор праць цього циклу В.В.Щепетильников [14] досліджував питання комплектування армії нижніми чинами в період правління імператора Миколи I. Автор приділив увагу основним проблемам реалізації рекрутської повинності, зокрема, методам проведення рекрутських наборів. Він також звернув увагу на інститут військових кантоністів, які після отримання початкової військової освіти у спеціальних військових навчальних закладах (батальйони, напівбатальйони та роти військових кантоністів) були джерелом комплектування армії не тільки найбільш підготовленими солдатами, але й поповнювали склад унтер-офіцерів та спеціалістів технічного профілю. В.В.Щепетильников зазначав, що уряд, усвідомлюючи неможливість скасування рекрутських наборів за умов кріпосного ладу, намагався послабити тягар рекрутської повинності в другій чверті XIX ст. частково за рахунок змін у порядку проведення рекрутських наборів, а частково за рахунок окремої категорії населення, яка отримала назву військових кантоністів.

У цей же час побачила світ праця П.А.Галенковського [15], який, змальовуючи зміни, що сталися в результаті реформ Петра I та його наступників, характеризує систему військової освіти та виховання за часів правління кожного монарха. Основну увагу автор приділяє методам виховання, покарання та заохочення у військових навчальних закладах. На думку П.А.Галенковського, позитивні зміни в системі військової освіти та функціонуванні військових навчальних закладів починаються в другій чверті XIX ст., коли думка про "необхідність дати єдине начало в заснуванні виховання і навчання вихованців військово-навчальних закладів стала реальністю" [16].

Історії підготовки військових кадрів російської армії присвячена праця Ф.В.Грекова [17], який, аналізуючи систему військової освіти упродовж тривалого часу її існування, зазначав: "За Олександра I був покладений початок урегулюванню військово-навчальних закладів, а правильний устрій кадетських корпусів, приведення їх до стрункої системи і подальшого розвитку було завершено за царювання імператора Миколи I" [18]. Ф.В.Греков звертає увагу на зміни, які відбувалися в галузі військової освіти, в організації військових навчальних закладів за часів Миколи I і зауважував, що "причиною перетворення старих кадетських корпусів і інших військово-навчальних закладів, що існували за царювання Миколи I, була та обставина, що організація їх, задовольняючи попередні потреби держави та військового відомства зокрема, вже не могла відповідати новим потребам загальної і військової освіти, які виникли і швидко розвивались у нас після вступу на престол Олександра II" [19].

У дореволюційній історіографії стану армії другої чверті XIX ст. надавалися не лише схвальні та нейтральні характеристики. Мали місце й критичні погляди. Так, 1911 р. з'являється праця військового історика С.П.Міхеєва, який, називаючи часи правління Миколи I в історії Російської імперії "перехідною епохою", дає критичну оцінку армії в цей період [20]. Відводячи помітне місце заходам уряду Миколи I в галузі військової політики та військової освіти, автор робить висновок, що рівень освіти, яка надавалась у військових навчальних закладах другої чверті XIX ст., не позначався на бойовій підготовці армії [21]. С.П.Міхеєв звинувачував армію часів Миколи I у забутті принципів О.В.Суворова на користь "пруській бездумній шагистії" та у відсутності належного духу солдатів, а також зазначав, що у підготовці військових кадрів основна увага була звернена на зовнішність, на плац-парадні методи бойової підготовки армії [22].

Серед досліджень, присвячених історії російської армії, відрізняється праця генерала від інфантерії А.М.Зайончковського [23]. Автор аналізує стан армії на початку 50-х рр. XIX ст., при цьому постійно акцентує увагу на тому, що з кінця 20-х рр. XIX ст. російська армія розвивалася під впливом військових реформ, проведених імператором Миколою I [24].

На базі значної кількості джерел офіційного походження була написана робота О.Ф.Редігера [25]. Автор торкається проблеми комплектування російської армії та управління нею. Він не тільки досліджував питання бойової підготовки різних родів військ, але й робив це у порівнянні з іноземними арміями. Автор також висвітлює процес комплектування армії унтер-офіцерськими та нестройовими кадрами, підкреслюючи

при цьому, що в Росії, в одній із перших країн у Європі, була закладена система підготовки нижчої командної та технічної ланки.

Останньою вагомою роботою у дореволюційній історіографії, присвяченою періоду правління Миколи I, але надрукованою у 1918 р., стала робота М.О.Полієвктова [26]. Слід відзначити, що автор достатньо скептично ставився до особи Миколи I, але під час характеристики внутрішньої та зовнішньої політики намагався бути об'єктивним. М.О.Полієвктов у загальному контексті висвітлення подій часів правління імператора Миколи I приділив увагу і військовій справі. Зміни та перетворення, які відбувалися в сфері управління армією, галузі військової освіти та комплектуванні армії в другій чверті XIX ст., автор називає реформами [27], визнаючи тим самим позитивні результати військової політики Миколи I. М.О.Полієвктов говорить і про наявні недоліки, існування яких було відоме й імператору Миколі I: "Сам імператор Микола усвідомлював окремі негативні сторони цієї (військової – О.К.) системи" [28]. Усвідомлюючи наявність негативних рис, Микола I намагався внести корективи в управління армією, поліпшити якість військової освіти, полегшити тягар рекрутських наборів для податних станів. Глибина та масштаби цих заходів дали можливість деяким історикам назвати їх реформами.

Революційні події 1917 р. внесли значні корективи у процес наукової розробки питань російської історії, в тому числі і військової політики другої чверті XIX ст. У перші роки після Жовтневої революції інтерес до історії військової освіти різко знизився. Цей аспект внутрішньої політики практично не досліджувався, оскільки дореволюційна система військової освіти упереджено розглядалася радянськими вченими виключно як антинародна та цілком бездарна.

Починаючи з 20-х рр. XX ст., на зміну академізму історичних досліджень початку XX ст., прийшов агітаційно-пропагандистський напрям. У ті часи особу Миколи I сприймали через ідеологічні кліше "страж абсолютизму", "коронований барабанщик" тощо. Подібного роду характеристики висловлювалися як стосовно внутрішньої політики Миколи I в цілому, так і військової зокрема. Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. негативні оцінки цієї епохи стали загальноприйнятими. Саме в цей час марксистська методологія остаточно перемогла залишки позитивістської та неокантіанської історіографії. Якщо громадськість дореволюційної Росії деякою мірою могла судити про армію другої чверті XIX ст. здебільшого на підставі праць, подібних праці Л.М.Толстого [29], які носили публіцистичний характер, оскільки на формування суспільної думки більше впливає саме публіцистика, а не наукові праці, то для формування негативного сприйняття політики Миколи I у післяреволюційний час було накопичено багато матеріалу. У розпорядженні авторів був класовий метод дослідження, який дозволяв робити упереджені висновки. У цей час з'являється низка робіт, автори яких пишуть про фантастично тяжке становище солдатів та селян. Автори, які належали до революційно-публіцистичного напрямку, намагалися, насамперед, розкрити усі "жахи" самодержавства. Так, Є.Тарасов [30] засуджує методи внутрішньої та зовнішньої політики Миколи I та відзначає такі риси його правління, як деспотизм, формалізм [31]. З різкою критикою внутрішньої політики Миколи I на початку 20-х рр. також виступив М.Ашукін [32].

Спеціальних праць, присвячених проблемам підготовки військових кадрів, комплектування армії, у цей період не було створено, але з'являються роботи, в яких ці проблеми вивчалися побіжно, як частина історії російської армії, російського військового мистецтва.

Одним із щасливих виключень була праця відомого російського історика О.С.Преснякова [33]. Критикуючи методи правління Миколи I, називаючи їх "військово-династичною диктатурою", "казенним націоналізмом", автор у вивченні внутрішньої політики другої чверті XIX ст. спирається на наукові методи дослідження, намагаючись об'єктивно оцінити події та визначити місце й роль у них Миколи I. Треба відзначити, що О.С.Пресняков залишався на позиціях психологічного методу позитивістської соціології і намагався уникнути спрощеного класового трактування історичних подій і фактів.

У довоєнні часи не велися дослідження з історії розвитку військової освіти. Ситуація змінюється лише у середині 40-х рр. XX ст. По-перше, радянський уряд заохочував вивчення військової історії Російської імперії у зв'язку з піднесенням патріотизму в роки Вітчизняної війни. По-друге, створення суворовських училищ зумовило необхідність вивчення та використання досвіду дореволюційних загальноосвітніх військових навчальних закладів. Так, на початку 1944 р. з'являється стаття М.І.Алпатова про кадетські корпуси, яка містила переважно матеріали про виховну роботу в них [34]. Того ж таки року Т.П.Жестковою була захищена кандидатська дисертація з історії кадетських корпусів як спеціальних військових навчальних закладів [35], у якій автор також поставила питання про необхідність вивчення дореволюційної системи військової освіти.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни значно розширюється тематика наукових досліджень з військової історії дореволюційної Росії, поглиблюється розробка проблем підготовки військових кадрів, вивчаються такі важливі проблеми, як рівень підготовки педагогічних кадрів військових навчальних закладів, їхній соціальний склад [36]. Але найбільш суттєвих успіхів у вивченні питань підготовки військових кадрів та комплектування армії дореволюційної Росії радянські вчені досягли у 50-х рр. XX ст.

Однією з масштабних робіт цього напрямку стала праця М.І.Алпатова, яка узагальнила дослідження, розпочаті ще у 40-ві рр. XX ст. [37]. Автор детально проаналізував систему організації військових навчальних закладів з моменту їх зародження до 1917 р., дав характеристику загальним педагогічним принципам, яких дотримувались вихователі майбутніх офіцерів. Практика навчання та виховання у військових навчальних закладах дореволюційних часів на сторінках його праці виглядає цікавою та багато в

чому повчальною. М.І.Алпатов вважав, що до вивчення історії розвитку військової освіти потрібно ставитись критично, бо у навчально-виховній роботі військових навчальних закладів були закладені глибокі суперечності, зумовлені російською дійсністю. На жаль, автор приділив недостатню увагу підготовці майбутніх офіцерів, змісту військової освіти, її взаємозв'язку з розвитком військової справи, а також обійшов увагою заклади, які давали спеціальну військову підготовку.

Значний внесок у вивчення питань підготовки офіцерських, унтер-офіцерських кадрів та солдатів російської армії вніс Л.Г.Безкровний [38]. У праці, присвяченій російській армії та флоту, Л.Г.Безкровний приділяє увагу проблемі підготовки унтер-офіцерських кадрів. Залучаючи різноманітні джерела, дослідник робить висновок, що "особливої системи підготовки унтер-офіцерських кадрів у першій половині ХІХ ст. не існувало. Як правило, унтер-офіцерські чини надавалися кантоністам, які отримували освіту у військово-сирітських відділеннях, та солдатам із старослужбовців" [39]. Характеризуючи стан військової системи другої чверті ХІХ ст., він визнає в ній наявність змін, називаючи їх реформами.

У подальшому історія військової освіти, комплектування армії не були об'єктом спеціального дослідження аж до початку 90-х рр. ХХ ст.

Таким чином, дореволюційна та радянська історіографія досліджуваної проблеми нараховує роботи різноманітного характеру як за змістом, так і за формою. Аналіз дореволюційної історіографії військової політики Миколи І у галузі підготовки кадрів російської армії свідчить, що вона накопичила певний фактичний матеріал. У науковий обіг була введена значна частина архівних матеріалів, у тому числі джерел особового походження, але разом з тим зазначена проблема не розглядалась комплексно, дослідники торкалися лише деяких її аспектів. У цілому дореволюційні дослідники дотримувались переважно схвальних характеристик військової політики Миколи І в галузі комплектування армії. Але, як правило, зазначені вище праці являли собою перелік фактів про досягнення чи недоліки в галузі виховання та освіти, про методи та прийоми підготовки та комплектування армії. Динаміка процесу в цілому залишилася поза увагою дослідників. Такий підхід був притаманний позитивістській історіографії, котра на перше місце ставила факт, а не процес і намагалась уникнути концептуальних рішень. Ситуація змінилася на межі ХІХ – ХХ ст., але за радянських часів на зміну академізму історичних досліджень початку попереднього періоду, прийшов агітаційно-пропагандистський напрям дослідження проблем, пов'язаних з будівництвом збройних сил. Але, вже в 50-60-х рр. ХХ ст. було розширено коло досліджуваної проблематики, введено у науковий обіг нові архівні матеріали, які дозволили суттєво уточнити уявлення про військові навчальні заклади та методи комплектування армії.

Джерела та література

1. Безкровний Л.Г. Очерки военной историографии. – М., 1962. – С.48.
2. Мельницкий Н.Н. Сборник сведений о военно-учебных заведениях в России: Сухопутное ведомство. – В 4-х тт. – Спб., 1857.
3. Мельницкий Н.Н. Сборник сведений... – Т.2. – С.7-8.
4. Медем Н.В. Мнение о том, какие недостатки обнаруживаются в наших военно-учебных заведениях. – Спб., 1863. – 26 с.
5. Лебедев Н.А. Исторический взгляд на учреждение училищ, школ, учебных заведений, кадетских корпусов, послуживших к образованию русского народа с 1025 по 1855 год. – Спб., 1875. – 228 с.
6. Лалаев М.С. Исторический очерк военно-учебных заведений, подведомственных Главному их управлению с 1700 по 1880 г. В 3-х ч. – Спб., 1880. – Ч.2. – 283 с.
7. Шильдер Н.К. Император Николай Первый, его жизнь и царствование. В 2-х книгах. – М., 1997.
8. Кизеветтер А.А. Император Николай I как конституционный монарх // Кизеветтер А.А. Исторические очерки. – М., 1912. – С.402-412; Кизеветтер А.А. Внутренняя политика императора Николая Павловича // Там само. – С.419-502; Корнилов А.А. Курс истории России XIX века. – М., 1993. – 446 с.; Готье Ю.В. Император Николай I. Опыт характеристики. – М., 1913. – 132 с.
9. Лалаев М.С. Император Николай I. Зиждатель русской школы. Исторический очерк. – Спб., 1896. – 276 с.
10. Лалаев М.С. Император Николай I... – С.161.
11. Лалаев М.С. Император Николай I... – С.185.
12. Русская военная сила. История развития военного дела от начала Руси до нашего времени /Под ред. А.Н. Петрова. – В 2-х т. – М., 1897. – Т.2. – 569с.
13. Столетие Военного министерства. Главное управление военно-учебных заведений. Исторический очерк / Составитель П.В.Петров – Спб., 1907. – Т.10. – Ч.2. – 164 с.
14. Столетие военного министерства. Комплектование войск в царствование императора Николая I / Составитель В.В.Щепетильников. – Спб., 1907. – Т.4. – Ч.2. – Кн.1. – Отд.2. – 330 с.
15. Галенковский П.А. Воспитание юношества в прошлом. Исторический очерк педагогических средств при воспитании в военно-учебных заведениях (1700-1856 г.). – Спб., 1904. – 122с.
16. Галенковский П.А. Воспитание юношества в прошлом... – С.91.
17. Греков Ф.В. Краткий исторический очерк военно-учебных заведений: 1700-1910. – М., 1910. – 192 с.
18. Греков Ф.В. Краткий исторический очерк ... – С.10.
19. Греков Ф.В. Краткий исторический очерк ... – С.23.
20. Михеев С.П. История русской армии. – В 6-ти выпусках. – М., 1911. – Вып.4.Переходная эпоха. – 72 с.
21. Михеев С.П. История русской армии... – С.16.
22. Михеев С.П. История русской армии... – С.21-29.
23. Зайончковский А.М. Восточная война 1853-1856 г. в связи с современной ей политической обстановкой. – В 2-х т. – Спб., 1908. – Т.1. – 763 с.
24. Зайончковский А.М. Восточная война ... – С.6-17.

25. Редигер А.Ф. Комплектование и устройство военной силы. – В 2-х ч. – Спб., 1914.
26. Полиевктов М.А. Николай I: Биография и обзор царствования. – М., 1918. – 392 с.
27. Полиевктов М.А. Николай I... – С.326.
28. Полиевктов М.А. Николай I... – С.334.
29. Толстой Л.Н. Николай Палкин. – М., 1917. – 15 с.
30. Тарасов Е. Николаевщина (Время Николая I). – Пг., 1917. – 16 с.
31. Тарасов Е. Николаевщина... – С.13.
32. Ашукин Н.С. Николай Палкин. Как жилось солдатам и крестьянам во времена Николая Первого. – М., 1924. – 32 с.
33. Пресняков А.Е. Апогей самодержавия. Николай I // Пресняков А.Е. Российские самодержцы. – М., 1990. – С.245-302.
34. Алпатов Н.И. Историческая справка о кадетских корпусах в России в XIX в. // Советская педагогика. – 1945. – №20. – С.44-48.
35. Жесткова Т.П. Кадетские корпуса. Краткий исторический очерк. – Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.02. – М., 1944.
36. Кончаков Б.М. Педагогические кадры военно-учебных заведений в царской России // Труды Высшего военно-педагогического института им. М.И. Калинина. – Л., 1947. – №2. – С.154-189.
37. Алпатов Н.И. Учебно-воспитательная работа в дореволюционной школе интернатного типа. (Из опыта кадетских корпусов и военных гимназий в России). – М., 1958. – 244 с.
38. Бескровный Л.Г. Из истории высшей военной школы в России // Военная мысль. – 1946. – №10. – С.107-122; Бескровный Л.Г. Очерки по источниковедению военной истории России. – М., 1957. – 453 с.; Бескровный Л.Г. Военное образование в России в XIX веке. Доклад на секции сравнительной военной истории XIII Международного конгресса исторических наук. – М., 1970. – 13 с.; Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XIX веке. – М., 1973. – 616 с.
39. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот... – С.237.

Olena Kozynets

PREPARATION OF MILITARY MEN IN RUSSIAN ARMY DURING THE SECOND QUARTE OF THE XIXth CENTURY IN PRE-REVOLUTIONARY AND SOVIET HISTORIOGRAPHY

The article analyses the state of research of the history of military men's preparation in Russian army during the second quarter of the XIXth century in pre-revolutionary and soviet historiography. The main works on this problem of famous historians are analyzed.

Key words: historiography, preparation of military men, Russian empire, emperor Mykola I.

Надійшла до редакції 11.03.2008 р.